

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том VI

ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ

Випуск 15

**Київ-Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2019**

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. – Випуск 15. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. – 459 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **С. Д. Максименко**

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н. В. Чепелєва**

Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст.н.с. **Н. В. Слободяник** (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. **О. Л. Вернік** (електронна версія)

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Максимова Н. Ю.**, доктор психол. наук, професор; **Москаленко В. В.**, доктор філос. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Музика О. Л.**, канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З. Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Євген Глива**, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія)

Редакційна рада тому: **Музика О. Л.** (відповідальний редактор), канд. психол. наук, професор; **Власова О. І.**, доктор психол. наук, професор; **Коваленко А. Б.**, доктор психол. наук, професор; **Рибалка В. В.**, доктор психол. наук, професор; **Сердюк Л. З.**, доктор психол. наук, професор; **Ставицька С. О.**, доктор психол. наук, професор; **Горбунова В. В.**, доктор психол. наук, доцент; **Климчук В. О.**, доктор психол. наук, доцент; **Корольов Д. К.**, канд. психол. наук, доцент; **Чекрижова М. М.** (відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 4 від 25.03.2019 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011 р.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

ЗМІСТ

Аршава І. Ф., Кутєпова-Бредун В. Ю. Опис та адаптація опитувальника «Коротка шкала вимірювання стану потоку» (Ф. Рейнберг, Р. Воллейер).....	6-15
Біла І. М. Сім'я як простір формування цінностей дитини.....	16-24
Данилюк І. В., Шиковець С. О. Проблема впливу етнолінгвістичної ідентичності на психологічне благополуччя та здоров'я особистості.....	25-32
Дубчак Г. М. Психодіагностична модель прогнозування рівнів професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій.....	33-40
Єршова-Бабенко І. В. Явище і механізм «неврахованого суб'єкта/продукту» в поведінці обдарованої особистості: психологічний аспект (основи психосинергетики).....	41-48
Єршова-Бабенко І. В., Кривцова Н. В. Психологічні ресурси обдарованої особистості, схильної до інноваційно-дослідницької діяльності, з позицій психосинергетики (Діагностична К-методика «Видалення зайвого»).....	49-62
Івашкевич Е. З. Здібності особистості до виконання певного виду діяльності як складові компоненти її соціального інтелекту.....	63-74
Кондратенко Л. О., Манилова Л. М. Нові проблеми в психології, породжені впливом цифрових технологій на людину.....	75-86
Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Рефлексія як метаздібність до вибудовування цілісності життя та успішності спілкування майбутніх фахівців.....	87-98
Лозова О. М., Паламарчук М. Є. Абревіація як мнемотехнічний прийом запам'ятовування інформації студентами.....	99-106
Москаленко В. В. Особливості когнітивного компоненту творчого мислення в процесі розв'язання суб'єктом надситуативної проблемності.....	107-113
Сердюк Л. З. Фактори внутрішньої мотивації та самодетермінації учіння студентської молоді.....	114-122
Музика О. Л. Методика «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості»: теоретичні передумови й результати апробації.....	123-137
Балахтар В. В. Ціннісні орієнтації як показник професійного становлення фахівців з соціальної роботи.....	138-147
Володарська Н. Д. Почуття благополуччя у контексті психології цінностей особистості.....	148-155

Гоцуляк Н. Є., Славіна Н. С., Ренке С. О. Креативність як показник розвитку професійної діяльності викладача ЗВО.....	156-162
Губенко О. В. Застосування теорії креативного каталітичного полісемантичного поля в дослідженні психосемантичних механізмів наукового відкриття (інтегративний підхід).....	163-169
Зарембо Н. О., Малиш В. Є. Роль емоційної саморегуляції в підвищенні інклюзивної готовності педагогів.....	170-180
Кордунова Н. О., Дмитріюк Н. С. Роль емоційного фактора в міжособистісній взаємодії студентів.....	181-188
Коханова О. П., Столярчук О. А. Особистісний потенціал як засіб самореалізації сучасної молоді.....	189-196
Кузнецов О. І. Взаємозв'язок духовного інтелекту і духовних цінностей особистості.....	197-207
Лантух І. В. Моделювання процесу розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.....	208-217
Левицька І. М., Попіль М. І. Концептуальна модель образу фізичного Я дівчат раннього юнацького віку.....	218-228
Литвиненко О. О. Особистісні чинники формування навичок довгострокового планування у підлітків.....	229-236
Мазяр О. В. Валідність психологічного дослідження: математика абсурду.....	237-244
Музика О. О. Смисложиттєві орієнтації та самоефективність у ціннісному розвитку музично обдарованих студентів.....	245-255
Назар М. М. Психологічні потенціали віртуального навчання у постіндустріальному суспільстві....	256-265
Никончук Н. О., Хохлова К. І. Порівняльне дослідження образу України в етнічній свідомості молодших школярів та підлітків.....	266-278
Нікітіна І. В. Індивідуальний підхід до особистості студентів-першокурсників у процесі адаптації: результати експерименту	279-289
Пенькова О. І. Психологічні чинники процесу саморегуляції особистості у системі суспільних взаємин.....	290-297
Подоф'єй С. О. Особливості формування емоцій та емоційного вигорання у педагогів.....	298-304
Портницька Н. Ф., Хомутовська О. В. Образ інтимного партнера у свідомості юнаків: ціннісні аспекти.....	305-312
Руденок А. І., Максимчук К. І. Спонтанність як важлива складова самоактуалізації.....	313-320

Савиченко О. М., Міров Д. Р.	
Психічне здоров'я юнаків з різним рівнем розвитку ігрової інтернет-залежності.....	321-328
Сторож О. В.	
Теоретичні основи вивчення творчої соціалізації особистості.....	329-339
Терещенко Л.А., Петровська Т.В.	
Психологічний підхід до визначення поняття «психічне здоров'я» суб'єктів взаємодії в освітньому просторі.....	340-348
Ткачишина О. Р.	
Обдарованість особистості у контексті вивчення проблеми соціальних стереотипів.....	349-356
Чайка Г. В.	
Особистісна автономія і позитивні стосунки з іншими у підлітковому віці.....	357-367
Чиханцова О. А.	
Життєстійкість самодетермінованої особистості.....	368-375
Шамич О. М.	
Психологічні фактори суб'єктивного благополуччя паралімпійців.....	376-384
Шаумян О. Г.	
Духовність менеджерів освіти як чинник гармонізації управління.....	385-392
Боковець О. І.	
Порівняльний аналіз конструювання концепту «інноваційний потенціал» студентами «інноваторами» та «консерваторами».....	393-403
Курбатова А. О.	
Особистісні чинники мотивації навчання студентів з інвалідністю у закладах вищої освіти.....	404-413
Нечасєва О. С.	
Становлення й розвиток ціннісної сфери молодших школярів з ознаками інтелектуальної обдарованості.....	414-422
Окнова А. С.	
Психологічні особливості розвитку креативності підлітків.....	423-429
Поканевич О. А.	
Програма формування психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх пожежних-рятувальників.....	430-441
Чудакова О. М.	
Особливості та проблеми педагогічної взаємодії між вчителем і обдарованими школярами.....	442-453

Е.З. Івашкевич

ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ПЕВНОГО ВИДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Івашкевич Е.З. Здібності особистості до виконання певного виду діяльності як складові компоненти її соціального інтелекту. В статті зазначено, що соціальний інтелект в психології розглядається як здатність людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у суспільстві. Ця здатність є вельми необхідною для людини для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації.

Автор статті розглядає поняття «інтелект» в широкому та вузькому смислах слова. У широкому розумінні йдеться лише про один-єдиний інтелект, про інтелектуальну сферу особистості тощо. В такому сенсі інтелект особистості описано як ієрархічну систему, яка має декілька рівнів. Перший рівень – рівень функціонування когніцій. Другий рівень інтелекту – рівень метакогніцій. Третій рівень інтелекту ампліфікує характеристики як першого, так і другого рівнів, при цьому інтелектуальна діяльність здійснюється переважно на неусвідомлюваному рівні, рівні, який наближує особистість до використання автоматизованих навичок та вмінь. Наступний, четвертий рівень, – рівень метаінтелектуальної діяльності, на якому відбувається експлікація творчих здобутків особистості. Визначено, що кожен вид інтелекту вміщує певні здібності особистості до виконання певного виду діяльності. Керуючись вузьким розумінням слова «інтелект», у статті виокремлено: соціальний інтелект; технічний інтелект; мистецький інтелект; інформаційний інтелект тощо.

Ключові слова: соціальний інтелект, когніції, метакогніції, мета-інтелектуальна активність, технічний інтелект, мистецький інтелект, інформаційний інтелект.

Івашкевич Э.З. Способности личности к выполнению определённого вида деятельности как компоненты её социального интеллекта. В статье показано, что социальный интеллект в психологии рассматривается как способность человека правильно понимать своё поведение и поведение других людей в обществе. Эта способность определённо является необходимой для человека с целью осуществления эффективного межличностного взаимодействия и успешной социальной адаптации в обществе.

Автор статьи рассматривает понятие «интеллект» в широком и узком пониманиях. В широком смысле речь идет об одном единственном интеллекте, об интеллектуальной сфере личности. В этом понимании интеллект личности описано как иерархическую систему, которая имеет несколько уровней. Первый уровень – уровень функционирования когний. Второй уровень интеллекта – уровень метакогний. Третий уровень интеллекта амплифицирует характеристики как первого, так и второго уровней, при этом интеллектуальная деятельность осуществляется преимущественно на неосознаваемом уровне, уровне, который приближает личность к использованию автоматизированных навыков и умений. Следующий, четвёртый уровень – уровень метаинтеллектуальной деятельности, на котором происходит экспликация творческих достижений личности. Определено, что каждый вид интеллекта состоит из определённых способностей личности к выполнению определённого вида деятельности. В соответствии с узким пониманием «интеллекта» в статье выделены: социальный

інтелект; технічний інтелект; художественний інтелект; інформаційний інтелект.

Ключевые слова: соціальний інтелект, когніції, метакогніції, метаінтелектуальна активність, технічний інтелект, художественний інтелект, інформаційний інтелект.

Постановка проблеми. Соціальний інтелект в психології розглядається як здатність людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у суспільстві. Ця здатність є вельми необхідною для людини для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект реалізує функціонування пізнавальних процесів, пов'язаних із відображенням людини як партнера по спілкуванню та діяльності. Основна функція соціального інтелекту у нього – прогнозування поведінки інших.

Проте, в психологічній науці не існує єдиної думки стосовно структури соціального інтелекту. Якщо розглядати соціальний інтелект як фактор успішності професійної діяльності, то структура соціального інтелекту фахівця однієї сфери діяльності буде відрізнятися від структури соціального інтелекту представників інших професій. Це питання також потребує спеціального вивчення та обґрунтування. Окреме дослідження слід присвятити функціям та аспектам, рівням соціального інтелекту певного фахівця, особливостям взаємозв'язку соціального інтелекту та індивідуальних характеристик індивіда, психологічним типам їх особистості тощо; в тому числі, спеціальних досліджень потребують гендерні характеристики фахівця, зв'язок когнітивних стилів виконання професіоналом професійної діяльності із успішністю останньої.

Аналіз останніх публікацій. Як правило, здібності соціального інтелекту вчені описували в структурі «загального» інтелекту або інтелектуальної сфери особистості. Серед моделей інтелекту найбільш яскраво представлені моделі інтелекту, запропоновані Д.М. Завалишиною [2], Л.В. Засекіною [4], М.Л. Смульсон [5], Б.М. Тепловим [6], М.О. Холодною [9] та ін.

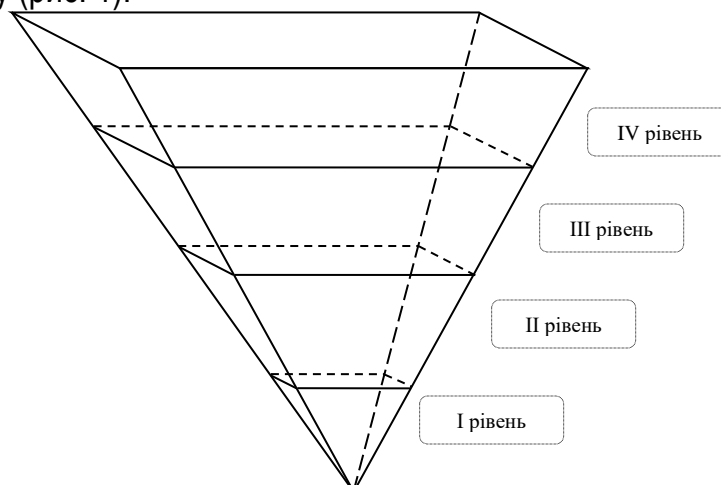
Формулювання мети і завдань статті.

Завданнями нашої статті є:

1. Проаналізувати поняття «інтелект» в широкому та вузькому смислах слова.
2. Описати види інтелекту як такі, що вміщують певні здібності особистості до виконання певного виду діяльності.
3. Схарактеризувати особливості соціального, технічного, мистецького та інформаційного інтелекту.
4. Виділити критерії продуктивного функціонування соціального інтелекту фахівця.
5. Проаналізувати механізм прийняття соціально виваженого рішення як базовий механізм соціального інтелекту.

Виклад методики і результатів дослідження. Ми розглядаємо поняття «інтелект» в широкому та вузькому смислах слова. Якщо ми говоримо про широкий сенс «інтелекту», йдеться лише про один-єдиний інтелект, про інтелектуальну сферу особистості тощо. В такому розумінні *інтелект особистості* можна описати як ієрархічну систему, яка має декілька рівнів. *Перший рівень* – рівень функціонування когніцій, до яких психологи відносять основні психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, увага, які, в свою чергу, «контролюють» плин пізнавальної діяльності), а також

мислення та уява, мова і мовлення (Д.М. Завалишина [2], Л.В. Засєкіна [3], М.Л. Смульсон [5], Б.М. Теплов [6], Д.В. Ушаков [7] та ін.). **Другий рівень інтелекту** – рівень метакогніцій (метакогнітивні інтегратори, «вторинні» психічні процеси), серед яких основні – інтелектуальна ініціація (самостійна постановка задачі), рефлексія, децентрація, інтелектуальні стратегії та уміння (здатності та компетентності), а також метакогнітивний моніторинг, інтуїція, інтелектуальні атитюди (цінності, смисли). Перший та другий рівні інтелекту, на нашу думку, цілковито усвідомлюються особистістю, яка здійснює інтелектуальну діяльність. **Третій рівень інтелекту** ампліфікує характеристики як першого, так і другого рівнів, при цьому інтелектуальна діяльність здійснюється переважно на неусвідомлюваному рівні, рівні, який наближує особистість до використання автоматизованих навичок та вмінь. Наступний, **четвертий рівень**, – рівень метаінтелектуальної діяльності, на якому відбувається експлікація творчих здобутків особистості. Саме завдяки даному, четвертому рівневі інтелекту людина здатна встановлювати взаємодію не лише із різними об'єктами та іншими людьми, а й зі світом в цілому, розширюючи тим самим межі свого інтелекту і розпочинаючи діалог із творчим початком світу (рис. 1).

- I рівень – рівень функціонування когніцій (психічних процесів, мови і мовлення)
- II рівень – рівень метакогніцій (інтелектуальна ініціація, рефлексія, децентрація, інтелектуальні стратегії і уміння (здатності та компетентності), метакогнітивний моніторинг, інтуїція, інтелектуальні атитюди (цінності, смисли)
- III рівень – рівень ампліфікації характеристик I та II рівнів; здійснення інтелектуальної діяльності на неусвідомлюваному рівні
- IV рівень – рівень метаінтелектуальної діяльності (експлікація індивідуальних творчих здобутків особистості)

*Рис. 1. Інтелектуальна сфера особистості
(розуміння інтелекту в широкому смислі слова)*

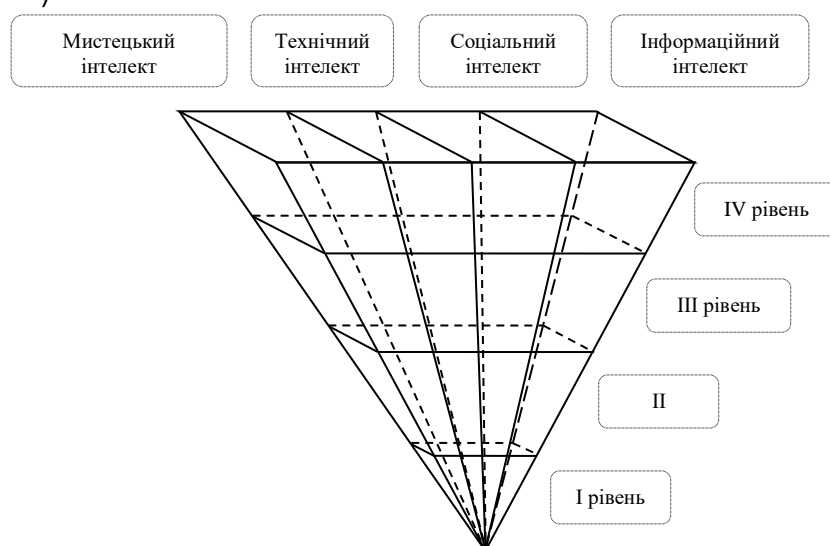
Якщо йдеться про інтелект у вузькому розумінні цього слова, то ми спираємось, передусім, на модель інтелекту Г. Гарднера [11], який в останніх своїх роботах виокремлює сім видів інтелекту: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, міжособистісний та внутрішньо-особистісний. Подібні моделі інтелекту виокремлені Г.О. Баллом та В.О. Медінцевим [1], Н. Кентор та Дж. Кілстромом [10], Н.А. Кудрявцевою [4]. Зокрема, в теоріях Г.О. Балла та В.О. Медінцева [1], Н. Кентор та Дж. Кілстрома [10], Н.А. Кудрявцевої [4] виділено технічний інтелект. Також Н. Кентор та Дж. Кілстром [10], О.О. Федорова [8]

виокремлюють поетичний та художній інтелект, Г.О. Балл [1] – естетичний інтелект тощо. В основу всіх цих моделей було покладено особливості класифікації здібностей, які автори, як правило, відносять до певних синтезуючих факторів (наприклад, фактор, що визначає здібність людини оперувати кількісними відношеннями, фактор, що детермінує здібність до якісного аналізу та формування категорій і класифікацій та ін.).

Тобто, кожен вид інтелекту вміщує певні **здібності особистості до виконання певного виду діяльності**. При цьому, наприклад, «лінгвістичний інтелект» автори називають саме «інтелектом», адже це – комплексне інтегральне утворення, яке включає окремі здібності до виконання певного виду діяльності, а якщо ми говоримо про фахівця даної сфери діяльності – і компетентності, що, в свою чергу, входять до структури професійної компетентності особистості.

Таким чином, керуючись вузьким розумінням слова «інтелект», ми виокремлюємо: соціальний інтелект; технічний інтелект; мистецький інтелект; інформаційний інтелект тощо (рис. 2).

- I рівень – рівень функціонування когніцій (психічних процесів, мови і мовлення)
- II рівень – рівень метакогніцій (інтелектуальна ініціація, рефлексія, децентрація, інтелектуальні стратегії і уміння (здатності та компетентності), метакогнітивний моніторинг, інтуїція, інтелектуальні аттитюди (цінності, смисли)
- III рівень – рівень ампліфікації характеристик I та II рівнів; здійснення інтелектуальної діяльності на неусвідомлюваному рівні
- IV рівень – рівень метаінтелектуальної діяльності (експлікація індивідуальних творчих здобутків особистості)

Рис. 2. Інтелектуальна сфера особистості (розуміння інтелекту у вузькому смислі слова)

Технічний інтелект описується в психології як своєрідна система розумових навичок, що дозволяють особистості успішно оволодівати технічними дисциплінами. Результати дослідження студентів технічних і гуманітарних вузів показали, що базою, на якій формується технічний інтелект, є вміння оперувати просторовими образами, вміння будувати просторові схеми, здатність переводити об'ємне зображення в плоске.

Крім цього, в науковій літературі наголошується, що з формуванням технічного інтелекту тісно пов'язані такі логічні операції, як: здатність визначати категорію, до якої відноситься поняття, здатність виокремлювати клас об'єкта, вміння виділяти суттєву

ознаку предмета. Оволодіння логікою, мовою, здатність будувати судження є, отже, не додатковою передумовою щодо формування технічного інтелекту, а необхідною умовою його становлення. Природа інтелекту в цілому є такою, що далекі за своєї професійної приналежності розумові навички визначаються певним загальним фактором і розвиваються, формуються лише у системі, як, наприклад, успішне оволодіння математичними операціями.

Більше того, одною з ознак сформованості певного виду інтелекту є координованість, узгодженість розвитку різних розумових навичок. Для першої стадії розвитку характерним є послідовний розвиток розумових функцій, послідовна поява одного навичку на базі іншого. Наприклад, спочатку у дітей розвивається довготривала пам'ять, увага, а потім починає поліпшуватися логічне мислення. Для інтелекту дорослого характерним є одночасний розвиток цілих блоків розумових здібностей. Тому вузько спеціалізований розвиток тільки одного типу здібностей, що повторює більш ранній спосіб формування інтелекту, може завдати шкоди становленню інтелекту дорослого.

За результатами психологічних досліджень можна виокремити ті якості, які найбільш тісно пов'язані з успішним формуванням технічного інтелекту. Це – просторові функції інтелекту, логічні операції, володіння абстрактною, математичною логікою, вміння представити предмет не у звичному ракурсі, виділити певну часткову площину з об'ємного зображення.

До **мистецького інтелекту** ми відносимо здібності, які багатьма авторами були віднесені до лінгвістичного, поетичного, художнього, танцювального, естетичного інтелекту, адже вважаємо їх здібностями однієї смислової групи. Рівень розвитку мистецького інтелекту неабияким чином визначають такі якісні особливості мислення, як поетичність і образність мислення. Суб'єкти з високим рівнем розвитку мистецького інтелекту вирізняються прагненням до нового і незвіданого, відсутністю страху ризику.

Інформаційний інтелект, на нашу думку, пов'язаний із розвитком здібностей до роботи в складному інформаційному суспільстві, до розуміння інформаційних систем і мереж, прогнозування їхнього подальшого розвитку та функціонування та ін. Якщо розглядати інформаційні системи як комунікаційну систему, що забезпечує збирання, пошук, обробку та пересилання інформації, то інформаційний інтелект завдяки сукупності здібностей, які входять до його складу, забезпечує обслуговування інформаційних систем. Такими здібностями, передусім, є: здібності, спрямовані на оцінку ситуації (розв'язання задач на розпізнавання образів); здібності, спрямовані на перетворення опису ситуації (розв'язання розрахункових задач, задач на моделювання); здібності, спрямовані на прийняття рішень (в тому числі – й оптимізаційних).

Теоретичне уявлення щодо **соціального інтелекту** дорослої людини, його структуру тощо має моделюватися таким чином, ніби сама по собі інтелектуальна діяльність не залежатиме від особливостей мозкової діяльності особистості, її нервової системи та фізіологічних відмінностей організму, з одного боку, і впливу на людину факторів мікро- і макросоціального оточення – з іншого. Це не означає, що функціонування соціального інтелекту не залежить від зовнішніх впливів. Навпроти, і стан мозкової активності, і сформованість когніцій, і вміння людини управляти власною метакогнітивною діяльністю, і соціальні чинники (зокрема, чинники навчання та

виховання, розвитку тощо) впливають на соціальний інтелект, його функціонування у кожного окремого індивіда. Проте продукти соціального інтелекту, результати його функціонування тощо, породжені інтелектуальною діяльністю, не повинні пояснюватися, передусім, фізіологічними причинами і соціальними впливами. Тому ми приймаємо позицію когнітивістів (Л.В. Засєкіна [3], М.О. Холодна [9]), згідно з якою необхідною і достатньою логікою для пояснення продуктів інтелектуальної активності може бути, передусім, логіка професійної діяльності. В такому випадку соціальні репрезентації, які виникають на рівні соціального інтелекту, можна цілком природно тлумачити як результати інтелектуальної діяльності, здійснюваною людиною певної професії. Тому людина, яка зорієнтована на виконання певного типу професії (професії за типом Людина – Людина, Людина – Техніка, Техніка – Техніка), яка має розвиток окремих (лінгвістичних, музичних, математичних та ін.) здібностей, буде визначально мати кращий рівень сформованості певного інтелекту, виділеного в теорії Г. Гарднера [11], зокрема, лінгвістичного, поетичного, музичного, технічного та ін.

Соціальний інтелект індивіда є своєрідним психологічним інструментом забезпечення людиною власної ефективної життєдіяльності, тому він організований особливим чином, а не існує ніби відірвано від соціальної активності суб'єкта. При цьому активність індивіда, його позиція суб'єктності по відношенню до соціуму виявляється не тільки й не стільки в тім, що людина робить внесок в дещо загальне, інтегрально-соціумне, а в тому, що індивід здатен поза безпосереднього узгодження з усіма представниками свого соціуму створювати власну систему способів взаємодії з іншими людьми, так званий соціально зумовлений інтерпретаційний комплекс. Такий підхід до розв'язання сутності соціального інтелекту є особливо важливим для педагогічної практики. Адже в структурі індивідуального соціального інтелекту вже є певний репертуар стереотипних способів, прийомів, засобів, які дозволяють встановлювати контакт із іншими людьми та здійснювати оптимальну взаємодію навіть в умовах, коли, наприклад, когнітивна емпатія у одного з членів діади знижена, або у суб'єкта недостатньою мірою розвиненою є здатність до узагальнення та раціоналізації, або не співпадають ціннісні орієнтації, морально-етичні настановлення у суб'єктів соціальної взаємодії. Соціальний інтелект дозволяє досить глибоко зрозуміти іншу людину. При цьому ми передбачаємо, що існує певна стала сукупність базових динамічних структур соціального інтелекту, які дозволяють людині адекватно й емпатійно здійснювати взаємодію з іншими суб'єктами соціальної взаємодії.

Соціальний інтелект кожної людини піддається розвитку в межах об'єктивно заданого соціокультурного простору, в якому вже сформувалися певні норми поведінки та соціальної взаємодії. Ці сталі норми є ніби кристалізованими фреймами, архетипами у структурі соціального інтелекту.

Ми вважаємо, що на відміну від так званого «загального» інтелекту соціальний інтелект кожної окремої людини орієнтується не лише на середньостатистичні соціальні норми. Його нормативність визначена як орієнтацією на соціальні, морально-етичні стандарти близького до людини оточення, так й протилежною тенденцією – бажанням індивіду зайняти в соціумі своє власне місце, завдяки чому цінним для суб'єкта стає його відмінність від інших, власна унікальність та неповторність тощо. Протиріччя між стереотипізацією та індивідуалізацією соціального інтелекту є активізатором його

становлення та розвитку. З психологічної токи зору різниця між стереотипізацією та індивідуалізацією соціального інтелекту не є абсолютною величиною. Відштовхуючись від прикладів реального буття, можна стверджувати про деякий «опіум» у співвідношенні стереотипного та унікального. У випадку, коли баланс рухається у сторону стереотипів, соціальний інтелект людини не виконує адаптативної функції щодо змін, й соціальний інтелект майже не формується (залишається на своєму рівневі розвитку). У випадку домінування унікального змісту (або прийняття індивідуальних, унікальних для даної особистості рішень) індивід демонструє ціннісні фрейми, когніції, які набули ціннісного змісту, що характеризують розвиток особистості у період вікових криз, особистісних конфліктів чи ситуацій когнітивного дисонансу.

Процес становлення соціального інтелекту передбачає, що індивід одночасно знаходить у структурі своєї особистості та особистості інших дещо як типове, так й унікальне. Цього, на жаль, не відбувається у випадку, якщо в структурі соціального інтелекту людини не задані власне його унікальність та стереотипність.

Отже, за своєю внутрішньою природою соціальний інтелект є динамічним утворенням. Динаміка ставлень до інших стає вельми презентабельною, якщо уявити їх у структурі процесу соціального обміну ідеями. З одного боку, такий обмін не є лише процесом проєкції власних настановлень або прийняття настановлень інших суб'єктів соціальної взаємодії. В своїй найвищій формі розвитку процес творчої взаємодії з іншими призводить до актуалізації та інтенсивного становлення соціального інтелекту. З іншого боку, соціальний обмін стає недосконалим тоді, коли індивід лише пасивно, імпліцитно включає інформацію про іншу особу у свій звичний арсенал думок, ідей, суджень тощо. Але, разом з тим, соціальний обмін піддається викривленню і в протилежному випадку, коли індивід намагається цілком сприйняти ("прийняти") іншого, для чого робить спроби відмовитися від власних нормативно-ціннісних настановлень, моральних норм, які вже давно затвердилися в соціокультурному середовищі. Лише частковий вихід за межі власного соціального інтелекту дозволяє індивіду знайти певні загальні моменти, що забезпечуватимуть рівноцінний обмін інформацією між суб'єктами соціальної взаємодії. Такий вихід завжди постає єдністю різноспрямованих процедур: з одного боку, фіксація в інших людях неочікуваного, унікального порівняно зі звичними для себе фреймами; з іншого боку, – ідентифікацію як невідомого, незвичного, так і відомого, стереотипного тощо. При цьому природа цього обміну наголошує на двох сторонах у відношенні щодо взаємного збагачення суб'єктів соціальної взаємодії, гармонізації їх взаємостосунків тощо.

Так, людина, опиняючись в процесі соціального обміну інформації з іншими людьми, виокремлює в цій інформації дещо типове та унікальне, демонструє своє суб'єктне ставлення до неї, прагматично оцінює іншого з точки зору реальної ситуації спілкування та мети спільної діяльності тощо. При цьому, стереотипні, унікальні, суто особистісні, мотиваційні та цільові тощо засоби здійснення обміну не існують у конкретної людини безпосередньо, не усвідомлюються всіма індивідами та не завжди підлягають контролю. У більшості випадків обмін інформацією виникає природно та мимовільно, і лише завдяки впливові зовнішніх обставин або внутрішніх стимулів може бути представлений на рівні соціального інтелекту у певній, потрібній для людини формі.

Отже, соціальний інтелект зумовлюється сукупністю подій, інформаційних обмінів людини з оточуючим її світом. Соціальний інтелект забезпечує процес, характер, оцінку та регуляцію спілкування з іншими, соціальний обмін та орієнтацію суб'єкта в соціумі, характеризується як стереотипністю, так й унікальністю.

На рівні інтелекту, в тому числі – соціального – відбувається теоретична реконструкція усвідомлюваної та неусвідомлюваної діяльності особистості, що, в свою чергу, призводить до актуалізації принципів роботи функціональних механізмів соціального інтелекту і ампліфікації мнемічного аспекту інтелекту, тобто, ампліфікації усвідомлюваного та неусвідомлюваного досвіду. За такого розумінні функціональних механізмів соціального інтелекту неминуче виникає запитання щодо ролі усвідомлення на рівні соціального інтелекту. Це питання можна сформулювати таким чином: «Чи має усвідомлення будь-який сенс для функціонування соціального інтелекту?»

Критеріями продуктивного функціонування соціального інтелекту фахівця ми будемо вважати успішне розв'язання людиною соціальних нестандартних (в тому числі – оригінальних) задач та завдань, а також успішність фахівця в реалізації професійної діяльності. Перше передбачає обов'язкове функціонування механізму прийняття рішення. Механізм прийняття рішення, як і інші функціональні механізми соціального інтелекту (виокремлені в дослідженнях М.Л. Смульсон [5] механізм децентрації, механізм інтелектуальної ініціації, рефлексивні механізми тощо), які, передусім, зумовлюються когніціями особистості, наприклад, увагою, уявою, сприйманням, пам'яттю, мисленням та ін., може усвідомлюватися фахівцем, а може не усвідомлюватися, і тоді йдеться про автоматизм функціональних механізмів соціального інтелекту. В сфері мнемічного досвіду (мнемічний аспект соціального інтелекту) усвідомлені переживання супроводжуються почуттям суб'єктивної очевидності того, що відбувається. Саме за умов експліцитної наявності таких переживань суб'єкт здатний сам собі дати звіт про власний пережитий досвід. Підтвердженням «суб'єктивного усвідомлення» є психологічні поняття, які досить широко використовуються в науковому обігу: «безпосередній досвід», «особистісно значущий досвід», «професійно значущий досвід», «суб'єктивне переживання» і т.п. Стосовно роботи соціального інтелекту, то терміном «усвідомлення» ми будемо позначати виключно кінцевий результат, інтегральний психічний продукт активної інтелектуальної діяльності, зокрема, продукт інтелектуальної активності. Інакше кажучи, усвідомлення є результатом роботи, зокрема, соціального інтелекту особистості. Поняття «усвідомлення» є емпіричним, але, на відміну від інших емпіричних понять, що використовуються в психології, не є частковим. Це – так зване «комплексне» поняття, що позначає широкий спектр емпіричних феноменів та категорій, які відносяться до різних когнітивних сфер особистості, наприклад, до сенсорної, перцептивної, розумової сфер або до сфер уявлення і моторної активності людини. Тому поняття «усвідомлення» однаково доречно використовувати і для позначення фактів усвідомлення тактильного або акустичного впливу, і для найменування результату відтворення раніше вивченої інформації, і, наприклад, для констатації факту візуального уявлення будь-якого об'єкта. Усвідомлення, безперечно, може мати свою специфіку, залежно від характеру інтелектуальної активності. Так, усвідомлення під час сприйняття усного мовлення, безперечно, відрізняється від усвідомлення знайденого рішення нестандартної соціальної задачі. Проте, якщо йдеться

про такий складний феномен, яким є соціальний інтелект, то, як правило, будь-який усвідомлюваний людиною факт є наслідком неусвідомлюваної інтелектуальної діяльності. Ця діяльність, в свою чергу, здійснюється за допомогою відомих функціональних механізмів, одним із яких є **механізм прийняття соціально виваженого рішення**.

Механізм прийняття соціально виваженого рішення слід аналізувати з урахуванням складності, нестандартності соціальної ситуації. Даний механізм дозволяє педагогу відійти від інтелектуальних утворень людини як представника певного національно-культурного простору, та, уникаючи прототипів та етнічних стереотипів, обрати найбільш доцільний даній соціальній ситуації механізм актуалізації відображення суб'єктивного простору, когнітивний стиль виконання професійної діяльності, та, вибудовуючи логіку розвитку ситуацій міжособистісної взаємодії, ураховуючи моральні та етнічні норми, цінності тощо, прийняти соціально виважене рішення. Останнє сприятиме не лише тому, що фахівець буде адекватно та емпатійно здійснювати взаємодію з іншими суб'єктами (колегами та підопічними особами), а й, в тому числі, досягненню фахівцем успіху в професійній діяльності. У функціональному аспекті йдеться про **ампліфікацію соціального інтелекту**.

Саме механізм прийняття соціально виваженого рішення детермінує усвідомлення, проте інтелектуальна діяльність, яку здійснює фахівець, може бути як усвідомлюваною, так і неусвідомлюваною. Для того, щоб розвести зміст понять на підставі релевантності щодо актуальної соціальної задачі, яка розв'язується, а також віднести цю задачу до відповідного аспекту соціального інтелекту, візьмемо за основу наступне обґрунтування. Поняття «усвідомлюваний зміст» або його синонім «усвідомлювана інформація» позначають лише актуальне, «тут і зараз» суб'єктивно доступне переживання. З одного боку, те, що усвідомлюється людиною, за своїм змістом відноситься до актуального моменту часу. З іншого боку, поняття «неусвідомлюваний зміст» (або «неусвідомлювана інформація») буде використовуватися для позначення тієї актуальної інформації, яка сприймається (та опрацьовується) в даний момент часу, але при цьому не усвідомлюється. У зв'язку з цим особливий інтерес представляє залежність усвідомлення від інформації, яка актуально сприймається, але не усвідомлюється.

Отже, з метою позначення актуально усвідомлюваної (частково усвідомлюваної), але нерелевантної інформації, будемо використовувати термін «усвідомлювана нерелевантна інформація». Дане поняття, природно, передбачає наявність релевантної інформації. Релевантна інформація є цілковито усвідомлюваною відповідно до інтелектуальної соціальної задачі, яка розв'язується в даний період часу (така задача, в свою чергу, може бути сенсорною, перцептивною, мисленнєвою або будь-якою іншою), або ж розв'язання такої задачі відбувається в ситуації експериментальної процедури – відповідно до заданої інструкції. Саме для такого випадку і будемо використовувати поняття «усвідомлювана інформація». При цьому, слід наголосити, що релевантна інформація не завжди усвідомлюється.

Термін «усвідомлювана нерелевантна інформація» відноситься до будь-яких зовнішніх по відношенню до актуально існуючих факторів щодо даної задачі, яка розв'язується, інтелектуальні дії по відношенню до яких тою чи іншою мірою усвідомлюються педагогом. Це можуть бути впливи з боку більш широкого соціального

оточення (наприклад, впливи певної етноп групи), або з боку процесу розв'язання додаткових задач, рішення яких відбувається одночасно з розв'язанням основної задачі. Також слід наголосити, що термін «усвідомлювана нерелевантна інформація» слід використовувати лише щодо актуального моменту часу.

Тепер слід розвести аналізовані поняття на підставі тимчасової співвіднесеності. Всі раніше введені поняття відносилися до актуального моменту часу, до ситуації «тут і тепер». Для актуалізації мнемічного аспекту соціального інтелекту будуть використовуватись терміни «раніше усвідомлена інформація» і «раніше не усвідомлена інформація» або ж «усвідомлена і не усвідомлена інформація».

При цьому слід наголосити, що усвідомлення в актуальний момент часу значною мірою буде залежати від раніше усвідомленої інформації. Разом з тим, інтелектуальна діяльність також опосередкована раніше не усвідомленою інформацією. Типовим прикладом, що демонструє неусвідомлювані ефекти прийняття інтелектуально виважених рішень, є запропоновані Л.В. Засекіною філогенетичний та онтогенетичний компоненти, які фіксовані на соціокультурному рівні структурно-функціональної організації інтелекту. Вчена зазначає, що «функції філогенетичного компонента соціокультурного рівня інтелекту полягають у наданні носію психічного як спадкоємцю суспільно-історичного досвіду «логічних» та «поведінкових матриць». Ці матриці є універсальними, оскільки властиві людині як родовій істоті» [3, с. 62]. Також Л.В. Засекіна вказує на те, що соціокультурний рівень структурно-функціональної організації інтелекту вміщує матриці у вигляді архетипів, апріорних категорій, екзистенційних концептів, артефактів, первинних концептів, семантичних примітивів, що дало змогу вченій об'єднати їх в архетипний компонент соціокультурного рівня інтелекту в розрізі філогенезу. Водночас, вказує Л.В. Засекіна, «філогенетичний компонент соціокультурного рівня містить структури, які відображають інтелектуальні утворення людини як представника певного національно-культурного простору. Національно-культурні інтелектуальні утворення представлені прототипами – найтипівішими зразками різних категорій, а також етнічними стереотипами» [3, с. 63]. Останні, на нашу думку, й можуть поставати найбільшою мірою типовим прикладом, що демонструє неусвідомлювані ефекти прийняття педагогом інтелектуально виважених рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на прийняття соціально виваженого рішення будуть здійснювати впливи як раніше усвідомлена інформація, так і раніше неусвідомлена інформація, а також частково усвідомлена або частково неусвідомлена інформація. Термін «рефлексивні механізми соціального інтелекту» ми будемо використовувати для позначення функціонального механізму, який реалізує механізм прийняття соціально виваженого рішення, забезпечуючи тим самим суб'єктивну очевидність усвідомлених педагогом переживань.

Перспективи подальших досліджень. Під «мнемічним аспектом соціального інтелекту» у запропонованій теоретичній конструкції розуміється пам'ять в аспекті збереження отриманої педагогом інформації на відміну від пам'яті як сукупності мнемічних механізмів свідомості (запам'ятовування, впізнавання і відтворення). Раніше усвідомлена і раніше не усвідомлена інформація є змістом несвідомого, оскільки саме пам'ять зберігає всю інформацію про минуле, набутий суб'єктом особистісно та професійно значущий досвід. Саме мнемічному аспектові соціального інтелекту й будуть присвячені наші подальші публікації.

Список використаних джерел:

1. Балл Г.О., Медінцев В.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011. № 3. С. 7–14.
2. Завалишина Д.Н. Функционально-генетический анализ оперативного мышления: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Институт психологии. Москва, 1985. 397 с.
3. Засєкіна Л.В. Психологія значення: відбиття діяльнісного підходу у когнітивній парадигмі. *Наук. записки Острозької академії. Серія «Психологія»*. Острог. 2009. С. 62–72.
4. Кудрявцева Н.А. Единство интеллекта. Научный отчет. [Грант РФФИ 1993-1994]. Санкт-Петербург. 1995. 24 с.
5. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія. Вид. 2-е, виправ. та доп. Київ: Нора-друк, 2003. 298 с.
6. Теплов Б.М. Способности и одарённость: в 2 т. Москва: Педагогика, 1985. Т. 1. 329 с.
7. Ушаков Д.В. Социальный интеллект: Вербальная и невербальная системы. *Современная психология: состояние и перспективы* / отв. ред.: А.В. Брушлинский, А.Л. Журавлёв. Москва: ИП РАН, 2002. Т. 1. С. 148–150.
8. Фёдорова Е.А. Социальный интеллект как фактор формирования отношения к социально значимым объектам у представителей различных этнических групп: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / ГОУ ВПО «Ярославский государственный педагогический университет им. К.Д. Ушинского». Ярославль, 2009. 307 с.
9. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Изд. 2-е, перераб. и доп. Санкт-Петербург. 2002. 272 с.
10. Cantor N.G., Kihlstrom J.F. Personality and social intelligence. New York; New Jersey: Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, 1987. 420 p.
11. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice. New York: Basic Books, 1993. 463 p.

References transliterated

1. Ball H.O., Miedintsev V.O. Osobystist yak indyvidualnyi modus kultury i yak intehratyvna yakist osoby. *Horyzonty osvity*. 2011. № 3. S. 7–14.
2. Zavalishina D.N. Funktsionalno-geneticheskiy analiz operativnogo myishleniya: diss. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.01 / Institut psihologii. Moskva, 1985. 397 s.
3. Zasiiekina L.V. Psykholohiia znachennia: vidbyttia diialnisnoho pidkходу u kohnityvnii paradyhmi. *Nauk. zapysky Ostrozkoii akademii. Seriiia «Psykholohiia»*. Ostroh. 2009. S. 62–72.
4. Kudryavtseva N.A. Edinstvo intellekta. Nauchnyiy otchet. [Grant RFFI 1993-1994]. Sankt-Peterburg. 1995. 24 s.
5. Smulson M.L. Psykholohiia rozvytku intelektu: monohrafiia. Vyd. 2-e, vyprav. ta dop. Kyiv: Nora-druk, 2003. 298 s.
6. Teplov B.M. Sposobnosti i odarYonnost: v 2 t. Moskva: Pedagogika, 1985. T. 1. 329 s.
7. Ushakov D.V. Sotsialnyiy intellekt: Verbalnaya i neverbalnaya sistemyi. *Sovremennaya psihologiya: sostoyanie i perspektivyi* / отв. red.: A.V. Brushlinskiy, A.L. Zhuravlyov. Moskva: IP RAN, 2002. T. 1. S. 148–150.

8. FYodorova E.A. Sotsialnyiy intellekt kak faktor formirovaniya otnosheniya k sotsialno znachimym ob'ektam u predstaviteley razlichnyih etnicheskikh grupp: diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / GOU VPO «Yaroslavskiy gosudarstvennyiy pedagogicheskiy universitet im. K.D. Ushinskogo». Yaroslavl, 2009. 307 s.
9. Holodnaya M.A. Psihologiya intellekta. Paradoksyi issledovaniya. Izd. 2-e, pererab. i dop. Sankt-Peterburg. 2002. 272 s.
10. Cantor N.G., Kihlstrom J.F. Personality and social intelligence. New York; New Jersey: Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, 1987. 420 p.
11. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice. New York: Basic Books, 1993. 463 p.

Ivashkevych E.Z. Abilities of the person to perform a certain type of the professional activity as components of his/her social intelligence. The article states that social intelligence in psychology is seen as the ability of a person to understand correctly his/her own behavior and the behavior of other people in the society. This ability is very necessary for a person to have an effective interpersonal interaction and successful social adaptation. Social intelligence implements the functioning of cognitive processes associated with the reflection of a person as a partner in the processes of communication and activities. The main function of social intelligence is to predict the behavior of others.

The author of the article consider the concept of “intelligence” in the broad and narrow senses. In a broad meaning of “intelligence” it is only one intelligence, the intellectual sphere of the person in general. In this sense, the intelligence of a person can be described as a hierarchical system that has several levels. The first level is the level of functioning of cognitions. The second level of intelligence is the level of metacognitions. The third level of intelligence amplifies the characteristics of both the first and the second levels, while intellectual activity is carried out mainly at an unconscious level, a level that approximates a person to use of automated skills and abilities. The next, the fourth level, is the level of meta-intellectual activity, which explodes the creative achievements of the person.

It was proved that each type of intelligence contained some abilities of the person to perform a certain type of the activity. Guided by the narrow sense of understanding the word “intelligence”, it was determined: social intelligence; technical intelligence; artistic intelligence; information intelligence.

That is, each type of intelligence contains certain abilities of the person to perform a certain type of the activity. In this case, for example, “linguistic intelligence” is referred to as “intelligence” by the authors, because it is a complex of integral education, which includes separate abilities to perform a certain type of the activity, and if we talk about a specialist in this sphere of the activity, his/her competences, we remind about the structure of the professional competence of the person.

The criteria for the productive functioning of the teacher’s social intelligence will be considered to be a successful solution by the person of social non-standard (including – original) tasks, as well as the success of a specialist in the implementation of professional activities. This activity, in turn, is carried out with the aid of well-known functional mechanisms, one of which is the mechanism for making a socially balanced solution.

Key words: the social intelligence, cognitions, metacognitions, meta-intellectual activity, technical intelligence; artistic intelligence; information intelligence.